

BİLMEYE AÇIK KALMAK

Mustafa Alagöz

Ben bilinci insanın ayrıcalığıdır. Başka hiçbir varlığın böyle bir farkındalığı yoktur. Bu ayrıcalık bir o ölçüde de bize sıkıntı yaratır. Ne zaman “ben” desek aynı anda “ben olmayan”ı da koymuş oluruz. Böylece, “ben”in mutlaklığı ile “ben olmayan”ın değişkenliği arasındaki karşıtlığa dayalı ilişkilerin doğurduğu sorunlarla yüz yüze gelmekten kurtulamayız. Bu sorunlu süreç pek çok ruhsal sıkıntının, arayışın, umut ve korkunun da yaşamımıza sinmesine yol açar.

Bitkiler fizyolojik donanımları, hayvanlar ise içgüdüleriyle biyolojik yaşamlarını sürdürürler. Bu anlamda onlarda zekâ yoktur, çünkü varlıklarını devam ettirmek için doğal donanımları onlara yeterli gelir.

İnsan diğer canlılarda bulunan bu doğal donanıma ek olarak bir de düşünce yetisi ile yüklenmiştir; bu donanımın bir ürünü olarak “ben bilinci”ni edinmiş ve farkındalığa erişmiştir. Bu durum onu kendi kendisiyle ilişki kurmaya, varlığının anlamını sorgulamaya, evrendeki yerini anlamaya zorlamış; varlığının sorumluluğunu üstlenmek zorunda bırakmıştır. O, “...emaneti kabul etmiştir.” Her an kendi kendisiyle karşılaşmak gibi oldukça sorunlu bir sürecin inişli çıkışlı yolculuğunu yapacaktır, bundan kaçışı yoktur.

İnsanın “kendi kendisiyle karşı karşıya gelmesi” derken ne kastediliyor? Bu donanımla kendi kendini inşa etmek zorunda olduğu, kendini bulduğu haliyle bırakamayacağı, kendini sürekli olarak aşip yeniden ve yeniden yapılandırmak zorunda olduğu... Kendi kendisiyle karşılaşır derken iki ayrı öznenin söz etmediğimiz açık, tek ve biricik olan öznenin kendi içinde taşıdığı kutupsallık dile getiriliyor: Doğal biyolojik (hayvansal) yan ile düşünsel olan (tanrısal) yan.

İnsan bu iki karşıt kutbun birliği ile kendini kendinde bulur, ama bu haliyle kalamaz. Doğal yan onu sürekli olarak biyolojik gereksinimlerini giderilmesi yönüne çekerken düşünsel yan hep varolanın ötesine geçmeye; hazır bulunduğu doğayı, çevresini ve kendi varlığını dönüştürüp ötesine geçmeye zorlar. Bu karşıtlıkta hangi yönün ağır basacağı insanın kendi sorumluluğundadır, çünkü iradesini hangi yönde kullanırsa o yanı güçlenecektir. Genel olarak içsel çatışkılarımız, huzursuzluklarımız, mutluluk ve gerilimlerimiz bu seçime bağlı olarak güç kazanır ya da zayıflar.

Sadece gördüklerimizde doyum bulamayız, onun ötesine geçmek isteriz. Bu gerçeğin yaşamımızın her döneminde kendini nasıl ortaya koyduğunu görmek kolaydır. En açık biçimiyle merak duygusu bunun bir göstergesidir. Küçük çocuklar bile ellerine aldıkları oyuncakları dağıtırlar, hep görülenden başka neyin olduğunu görmek isterler.

Bilinç uyandıktan sonra düşüncemiz ne denli yüzeysel, anlamsız, değersiz konulara yönelse de yine aynı gerçeğin içsel itkisine tanık oluruz. Gördüğümüz bir nesne, duyduğumuz bir ses, karşılaştığımız bir olay bizde hep bir merak uyandırır. Onun arkasında ne olduğu, yani

“nedeni nedir”, “ne işe yarar” ya da “nedir” türünden soruları kendimize sormadan edemeyiz.

Böylece ister istemez görülen üzerinden görünmeyene ermeye çalışırız; “nedenlere”, “maksatlara”, “niyetlere” vb. İşte bu arayış, bilme isteğidir. Düzeyi ne olursa olsun düşünsel bir etkinliktir. Bu yolla hem deneyim ve bilgi biriktirir hem de deneyim ve bilgiyi kullanırız.

Bu süreçte kimse kimsenin yerini alamaz. Yani istesek de başkasına devredemeyeceğimiz, başkası istese de onun yerine yapamayacağımız yaşam deneyim alanlarımız vardır. Bu anlamda kendimizi inşâ sorumluluğu ancak bizde olabilir. *“İnsan kendi tarihini kendisi yapar, ancak hazır bulduğu toplumsal koşullarda,”* derken Marks bu hakikate işaret etmiştir. O, daha çok toplumsal tarihi kastetmişti, ama bu bireysellik için de geçerlidir. Tek tek insanlar da yine toplumsal olanaklar ve kültürel özgünlükler içinde bunu gerçekleştirirler.

“Düşünsel etkinlik” kavramı geniştir, değişik formlarda kendini gösterir: Tasarım yapmak, hayal kurmak, plan-proje oluşturmak, anılara dönmek, tarihi anlamaya çalışmak, vb. Varlığımızı sürdürmek ve korumak için içgüdülerimiz, bedensel yetilerimiz yetersiz kaldığı için düşünsel güce de muhtacız. O halde düşünsel arayış, hangi formda ve düzeyde olursa olsun, yapmak zorunda olduğumuz bireysel bir etkinliktir. İnsan bu çabasında sorumluluğu, tutkusu, kararlılığı ve iradesiyle kendi başınadır.

Varolanın ötesine neden geçmek isteriz? Bunun iki nedeni vardır: Birincisi, kendimizle dış dünya arasında bir sınır olduğunu fark ederiz. Bu durum bizde bir dışlanmışlık endişesi, yalnızlık duygusu uyandırır. Ayrıca sonsuz çeşitlilikte nesnelere, olaylar, ilişkiler ağı içinde olduğumuzu görür, gördüğümüz şeylerin yaşantımızı etkilediğini biliriz. Kendi varlığımızı sürdürmek ve güvenliğimizi sağlamak için içinde bulunduğumuz koşullara katlanmak durumunda olduğumuzu anlarız. Böylece birbirinden ayrı görülen nesne ve olaylar arasında bağlantıyı kurmaya zorlanırız, görülenin arkasındaki nedensellikleri anlamaya çalışırız. İkincisi, güvenlik kaygısıdır. Önümüzde bilinmez olarak duran bu karmaşa bizi tedirgin eder. Bir şeyi bilmek öncelikle onun nedenini bilmektir, çünkü nedeni bilinen şey kontrol edilebilir. Böylece istendiği biçim ve ölçüde amaca uygun olarak kullanılabilir.

***

İnsanın ben bilinci, dahası varlığını korumak ve sürdürmek için düşünsel yetilerini kullanmak zorunda oluşu onu bilgi edinmeye yöneltir. O halde bilgi edinmenin varoluşsal bir zorunluluktan kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. İnsanın doğa karşısındaki içgüdüsel ve bedensel yetileri açısından yetersizliği aynı zamanda ona tanrısal bir güç de armağan etmiştir: düşünme-bilme yetisi. İnsanın yaratılış mitinde anlatıldığı gibi, Âdem ile Havva yasaklı olan bilgi ağacının meyvesini yedikleri için cennetten kovulmadılar. Bilgi sahibi olmakla tanrılar gibi oldukları için oradan sürüldüler.

“Rab Tanrı Âdem’le karısı için deriden giysiler yaptı, onları giydirdi. Sonra, “Âdem iyiyle kötüyü bilmekle bizlerden biri gibi oldu,” dedi. ‘Artık yaşam ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip ölümsüz olmasına izin verilmemeli.’ (Tekvin 21-22)

Bu ifade dünyaya gelmiş ve gelecek olan her insanın yaşadığı ve yaşayacağı serüvenin simgesel anlatımıdır. Ama bir nokta var ki bu yazının amacı açısından önemli: Bilginin insanı tanrısalılaştırdığı.

Tanrısallık derken, her insanın varlığında bulunan donanımları ile kendi kararlarını kendisinin oluşturabileceği, niyetini belirleyebileceği, kendi yeti ve yaratımlarını kendi emeğiyle sonsuzca geliştirebileceği kastedilmektedir.

“Bilmek yapabilmektir”; bu bir özdeyiş olarak, insan kendini tanımak istiyorsa duyduğu ve bildiğini zannettiği şeylerle ne derece bütünleştiğini görebilmesi açısından bir ölçüdür. Sonuç basit: Bildiklerimizin sorumluluğunu üstelenebiliyor muyuz? Bilgiyle ahlâk-erdem, bilgiyle kişilik oluşumu arasındaki ilişkiyi gözlemleyebiliyor muyuz?

Günlük yaşamda bilgi dediğimiz şey aslında sadece bir haberdir. Örneğin, Newton’un kütle çekim yasasını “biliyor” olmakla, Fatih’in İstanbul’u fethetmiş olduğunu duymuş olmak ya da 2. Dünya Savaşı’nda ne kadar insanın öldüğünü hatırlamak arasında bilgi anlamında bir fark yoktur.

Ama her şeye rağmen insan yeni şeyler duymaktan, “bilgi” edinmekten psikolojik bir tat alır. Çünkü bir şeyden haberdar olmak, yani bilgi sahibi olmak, o şeyle insan arasındaki ayrımı kaldırdığı için yapay bir bütünlük ve güven duygusu verir; bilgi edinmenin hoş olmasının nedeni budur. Böylece insan bilgisini çoğalttıkça kendini daha bir bütün, güçlü ve giderek ayrıcalıklı görmeye başlar. Bu ayrıksı, ayrıcalıklı görme zannı üstün olma durumuna dönüştürüldüğünde hem insanın iç dünyasında hem de günlük ilişkilerinde sorunlar yaşamasına yol açar.

Bilgi insanda bir enerji birikmesidir; eğer bu enerji yaşamın dönüştürülmesi, özellikle kendi kendisinin bilinmesi yönünde kullanılmazsa bir yüke dönüşür. Tıpkı yararsız ve fazladan alınan gıdanın vücutta kiloya, sindirim sisteminde bozukluğa yol açması gibi insanın düşünce işletiminde ve ahlâkında bozulmalara yol açar.

Haber düzeyindeki toparlanmış “bilgi” ego’nun bir süsüne, başkaları karşısında bir üstünlük aracına dönüşür. İşletilerek sindirilmemiş, kendimizi bilmenin de bir bileşeni haline getirilmemiş bilgilenmeler günlük yaşamda pazara sunulan mal gibi kullanılır. Bu durum insanda bilgiçlik hali yaratarak onda içsel bölünmelere yol açar. Söylenenler ve savunulan fikirler konusunda onun sahibinin ne derece sahici olduğu bizzat onun davranışları üzerinden test edilebilir.

Kısaca söz ve davranış, fikir ve sorumluluk arasında bir açıklık oluşur. İnsan kendi içindeki bu parçalanmanın gerilimini ve dağınıklığını şu veya bu şekilde hisseder. *“Parçalı bilinç mutsuz bilinçtir.”* Bu parçalılık insan davranış ve söylemlerini bulanıklaştırır. Bu bulanıklığı aşmak için ya sürekli kendi içine dönüp kendi kendini izleyecek ya da kendini kandırmanın yollarını arayacaktır. Kandırma oyunu gerçekliği kendine göre uydurma gayretidir. Ama gerçekliğe saygı duyduğun ölçüde gerçek sana açılır.

Aslında gerçek hep açıktır, biz ona kapalıyız. Kendini bilmeyen gerçeğe açık olamaz. Bu kavram başlı başına ayrı bir konu, ama kısaca şöyle belirleyebiliriz: “Kendini bilmek”, gerçekliği olduğu gibi karşılamaya açık olmaktır. Hemen şu soru akla gelebilir: Gerçeği olduğu gibi karşılamaktan bizi alıkoyan var mı? Evet var, engel yine biziz.

Bir özdeyiş şöyle der: “*Her fiil içerde bir eser bırakır.*” Buna bilgi ve etkinlikleri de katabiliriz. Günlük ilişkiler ve etkinlikler bize rağmen zihnimizde birikir. Bu durum algılarımızı ve yargılarımızı bozucu etki yapar. Başka bir deyişle koşullar yaratır. Onun için her birimiz her gün bir yandan koşullanırız. Bu koşulluluk algılarımızı, yorumlarımızı, yargı ve kararlarımızı özgürce belirlememizi engeller. Bunu basit bir denemeyle görebiliriz. Sadece bir gün içinde ne kadar yorum yaptığımıza, ne gibi yargılar verdiğimizize, kaç kez öfkelendiğimizize, suçlamalarda bulunduğumuza bakarak girip çıktığımız halleri, zihinsel maceramızı gözlemleyebiliriz. Bir günde olup bitenlerin gücüne bakarak hayatımız boyunca bilincimizde biriken önyargıların, alışkanlıkların, beklenti ve korkuların aklımızı ne denli sınırlayıp koşullandığına tanık olabiliriz.

Bu koşullanmalar edindiğimiz ‘bilgi’leri –aldığımız duyumları– kendine uyarlar. Daha başlangıçtan algılarımız sakatlanır. Bozuk algı bozuk vargılar doğurur. Bunun ölçüsü de yine bizdedir: Eğer içimizde bir öfke, tedirginlik, kıskançlık; öte yandan kendini dayatma, suçlama, hep kusur görme eğilimi varsa, iç dünyamızda bir dengesizlik var demektir.

Bunlar aynı zamanda birer belirtidir; başka bir ifadeyle, içimizden bize okunan bir ezandır. İnsan kendini tam da bu noktalarda yakalayıp içine dönerse kendi gerçeğiyle yüz yüze gelir. Bu yüzleşme insanın kendini bilme yolculuğudur ve bitimsizdir. Bu durum insanın **bilmeye açık olma-açık kalma halidir**. Çünkü her türlü önyargının, kör inancın, ideolojik körlüğün, yapaylığın insanı ne denli mutsuz ettiğini ve ilişkilerini nasıl zehirlediğini fark edişidir. Farkındalık kendini bilmektir. Kendini bilmek gerçeklikle olduğu gibi karşılaşma cesareti göstermektir; aklın özgürleşmesi, insanın kendi kendisiyle buluşması, içsel huzurun kaynağına ermesidir.

Bu, kadim ifadeyle “irfaniyetin” gelişmesidir: Canlı bir duyarlılık, daha yüksek bir kavrayış hali, varoluşa minnet duygusudur.

“...Ne için?” Bu soruyu ayna kabul edip her an ona bakmak insanı kendine döndürüyor. O halde “bilgi” konusunda da aynı soruyu sorabiliriz: Bilgi ne için?

“Hal gerek evvelâ
Neylesin ilim”
(İsmail Emre)